

Nebunia
de a gândi
cu mintea ta

DE ACELAȘI AUTOR

- Tragicul. O fenomenologie a limitei și depășirii*, Univers, București, 1975
- Introducere în politropia omului și a culturii*, Cartea Românească, București, 1981
- Jurnalul de la Păltiniș*, Cartea Românească, București, 1983
- Epistolar* (editor), Cartea Românească, București, 1988
- Cearța cu filozofia*, Humanitas, București, 1992
- Apel către lichele*, Humanitas, București, 1992
- Despre limită*, Humanitas, București, 1994
- Itinerariile unei vieți: E.M. Cioran*, Humanitas, București, 1995
- Declarație de iubire*, Humanitas, București, 2001
- Ușa interzisă*, Humanitas, București, 2002
- Chipuri ale răului în lumea de astăzi* (dialog cu Mario Vargas Llosa), Humanitas, București, 2006
- Despre minciună*, Humanitas, București, 2006
- Despre ură*, Humanitas, București, 2007
- Despre seducție*, Humanitas, București, 2007
- Scrisori către fiul meu*, Humanitas, București, 2008
- Întâlnire cu un necunoscut*, Humanitas, București, 2010
- Întâlnire în jurul unei palme Zen* (coautor Gabriel Cercel), Humanitas, București, 2011
- Estul naivităților noastre. 27 de interviuri (1990–2011)*, Humanitas, București, 2012
- Măștile lui M. I.* (dialog cu Mircea Ivănescu), Humanitas, București, 2012
- 18 cuvinte-cheie ale lui Martin Heidegger*, Humanitas, București, 2012
- Dragul meu turnător*, Humanitas, București, 2013
- Fie-vă milă de noi! și alte texte civile*, Humanitas, București, 2014
- O idee care ne sucește mințile* (coautori Andrei Pleșu, Horia-Roman Patapievici), Humanitas, București, 2014
- Dialoguri de duminică. O introducere în categoriile vieții* (dialoguri cu Andrei Pleșu), Humanitas, București, 2015

Gabriel
Liiceanu

Nebunia
de a gândi
cu mintea ta

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

*În memoria lui Alexandru Dragomir,
la centenarul nașterii sale*

„Să înveți să gândești. Acesta e lucrul pe care am sperat să-l învăț de la Noica. Într-o lume în care se gândește plat, șters, impersonal, deci într-o lume în care nu se gândește deloc, ceea ce-ți poți dori mai mult decât orice este *nebunia de a gândi pe cont propriu*.“

(Gabriel Liiceanu, *Epistolar*, 1987)

Prefață

Mărturisesc că mi-a fost greu să găsesc titlul potrivit pentru această carte. O vreme, am cochetat cu *Ce înseamnă „a gândi“?* (care a devenit în cele din urmă titlul primeia dintre cele trei secțiuni ale cărții), dar, pe lângă faptul că el ar fi preluat întocmai titlul unui curs și al unei conferințe ținute de Heidegger în 1952, mai avea dezavantajul de a trimite, în contextul preocupărilor contemporane ale neuroștiințelor, la funcțiile și proprietățile creierului uman.

Or, nu de substratul neurofiziologic al conștiinței este vorba în aceste pagini, ci de gândirea pe care o putem sculpta în materia neuronilor noștri, cel puțin atâta vreme cât avem șansa de a traversa viața cu mintea întreagă. Proiectate pe fundalul neuroștiințelor, paginile care urmează au aerul unui frumos discurs romantic despre o simplă iluzie: cum să vorbești despre „gândirea pe cont propriu“, câtă vreme suntem constrânși de la natură să ne supunem configurației și dictatelor creierului? Nu ni se spune în permanență că „mintea conștientă, sau conștiința,

este pionul cel mai insignifiant de pe tabla de șah a creierului¹?

Aș răspunde însă că neurologii, fascinați de biologie, uită măsura în care, deopotrivă, suntem condamnați la libertate. Poate că miracolul creierului nu stă atât în fabuloasa lui alcătuire – fiecare neuron este la fel de complicat ca un oraș, iar creierul în ansamblul lui atârână pe cântarul ființei cât toate galaxiile lumii la un loc –, cât în faptul că din această alcătuire face parte și paradoxalul „mecanism“ al libertății noastre. Adevăratul miracol nu este al „figurilor impuse“, ci al configurațiilor pe care, pe fondul tuturor constrângerilor minții, le facem să iasă libere la lumină. Altfel spus, adevăratul miracol constă în faptul că libertatea și capacitatea de a formula și reformula comportamente este o „constrângere“ la fel de naturală ca celelalte determinări de ființă pe care le-am primit neîntrebați. Putem vorbi atunci de o „osândă“ infinit mai subtilă: suntem obligați să ne construim în mod liber un caracter și un conținut de gândire care ne definesc ca personalitate distinctă. Peste harta neuronală pe care a desenat-o pentru noi natura se așază *cea de a doua hartă*, al cărei desen ne revine integral ca expresie a liberului-arbitru. Această

1. David Eagleman, *Incognito. Viețile secrete ale creierului*, traducere din engleză de Ovidiu Solonar, Humanitas, București, 2016, p. 12.

hartă a comportamentelor individuale se naște *din selecția experiențelor personale* (în principal a *întâlnirilor* fundamentale ale vieții noastre) și ea apare la suprafața fiecărei vieți ca personalitate și destin.

În numele acestei de a doua hărți suntem judecați de ceilalți. Răspundem pentru felul în care i-am trasat contururile și pentru cel în care, pornind de la ea, ne-am ales apoi viața. Vina și meritul de aici se trag: din harta pe care nu încetăm s-o desenăm, de-a lungul vieții, pe uriașul teritoriu al creierului nostru. Nu e oare acesta desenul care ne instituie „eu“ și care ne face răspunzători pentru ideile și faptele izvorâte din el?

De câteva decenii, neurologii încearcă să-și croiască drumuri prin jungla „dinăuntru“, jungla neuronilor noștri. Dar ea nu poate fi despărțită de cealaltă junglă, jungla spectacolului lumii, a flecăreliei neîntrerupte, a prostiilor devastatoare care guvernează lumea, a modelelor și a „trendurilor“. Din mijlocul acestei uriașe proliferări a semnelor și directivelor care ne înconjoară, suntem constrânși să ne edificăm, prin alegeri proprii, un „eu“, să ne întoarcem asupra propriei minți și, la capătul unui act *solitar* de gândire, *să ne reglăm din mers*.

Dar nu înseamnă asta că gândirea este obligată *să se reinventeze* odată cu *fiecare* ființă umană care își face intrarea în lume? Cum ar arăta o omenire integral „luminată“, în care fiecare ar gândi „cu mintea lui“?

E oare cu puțință așa ceva, de vreme ce, până la urmă, gândirea este gândire pur și simplu, gândire a omului ca om, gândirea ca funcție a creierului? Cum să existe atunci atâtea gândiri câți oameni există pe lume? Și ce-nseamnă atunci „a gândi pe cont propriu“? *Nu este asta oare o nebunie?* Desigur. Dacă toți oamenii, având plămâni, respiră la fel, de ce, având creier, n-ar gândi la fel? Cum e cu puțință ca din *același* organ al gândirii să țâșnească, cu fiecare ins care apare pe lume, gândiri diferite? În fond, dacă mintea ne este distribuită la naștere cu naturalețea cu care ne sunt distribuite toate celelalte organe înseamnă că ea nu reprezintă, de la bun început, mare lucru.

De fapt despre asta e vorba în paginile acestei cărți: despre răspunderea fiecăruia dintre noi pentru mintea lui „naturală“. Orice minte, la intrarea în viață, e crudă și sălbatică, dar dacă ne este dată în grijă *ca minte a noastră*, noi suntem cei chemați s-o ajutăm să devină „o minte adevărată“, s-o cultivăm și s-o facem să se coacă. Lucrul acesta nu e adevărat despre nici unul dintre organele noastre. Doar mintea se poate întoarce asupra ei înseși, lăsându-se modelată într-un fel sau altul. Actul liber al modelării este gestul fundamental – nou și creator – al minții. Și tocmai de aceea putem vorbi despre educație, *paideia*, *Bildung*, „formare“. Există o *cultura animi*, o „cultură a minții“, așa cum există un *cultus agrorum*, o „cultură

a pământului.¹ Mentea fiecăruia dintre noi trebuie luată din sălbăticia ei genuină și îngrijită anume pentru a fi însămânțată și a da rod. Neîndoielnic, paginile care urmează reprezintă o carte privitoare la re-formarea produsului brut al minții cu care intrăm în lume.

Și totuși, lucrurile nu sunt atât de simple. În urmă cu câțiva ani, am scris o carte care se numea *Întâlnire cu un necunoscut*. Ea era construită în jurul ideii că vocabula „eu” este una misterioasă și că orice încercare de a te întâlni cu *tine* e sortită să sfârșească cu un eșec. Cartea se deschidea cu această notație: „Totul este o scormonire după ceva pierdut, în fond după ce este – sau va deveni în curând – necunoscutul din noi, totul este acest «din când în când» în care trăim cu iluzia că am putea izola o adiere.” Și se încheia cu aceste cuvinte: „Întâlnire cu un necunoscut. Am scris, în fond, o carte despre indisponibil, despre sustragere, despre intimul care ni se refuză.”

Unde se situează atunci discursul despre „a gândi cu mintea ta”? Unde a dispărut necunoscutul pe care sugeram acolo că-l purtăm în noi, pregătit să amendeze la tot pasul inflamația eului și prezumția „gândirii proprii”? Ce devine, proiectată pe fundalul mai adâncului din noi, gândirea cu *mintea ta* sau gândirea

1. Cicero, *Tusculanae disputationes*, II, 5, 13.

pe cont propriu? Ce înseamnă „a ta“ și „propriu“ și „sine“? Am senzația că undeva, în paginile cărții de acum, am schițat un răspuns convenabil:

„Rodul gândirii pe cont propriu e nou, deși el se afla, în gestație, în tine. Am putea spune: a gândi înseamnă a ajunge în locurile neștiute ale sinelui, în locul în care te așteaptă, surprinzându-te, necunoscutul din tine. Nu vei ști niciodată dinainte ce vei scoate la lumină odată coborât în adânc. Înlăuntrul tău se petrec mișcări misterioase, au loc procese obscure, arderi și coaceri necontrolate. Ce e *al tău* vine spre tine, uimindu-te și instruindu-te, în timp ce încerci să-i dai contur.“

Cred până la urmă că adevărul, atunci când vorbim de „eu“, de „noi“ și „al nostru“, constă în această conviețuire: în felul în care se împletesc și se despart la tot pasul știutul și neștiutul din noi, insulele luminoase ale conștiinței și oceanul de întuneric din care ele apar. Primul om care s-a întâlnit astfel cu el și care știa că „cineva“ îl aștepta când se întorcea acasă, în orice caz primul care a dat seamă de întâlnirea cu sinele său și care se temea de felul în care acesta avea să-i ceară socoteală, s-a numit Socrate. Supremul act de intimitate din istoria speciei noastre este legat de un act de gândire întors spre miracolul interiorului. Este, în orice caz, cel dintâi dat pe față și consemnat în scris. Consemnarea acestei stranii întâlniri apare într-un dialog ce poartă numele *Hippias Maior*. Aici, Socrate îi mărturisește interlocutorului său, un sofist

infatuat și nesuferit, că cel mai mult îi pasă nu de ce vor crede ceilalți oameni despre el, ci de cum îl va judeca „ruda lui cea mai apropiată“, cel cu care „împărțea aceeași casă“ și care, de cum pășea pragul, începea să-l certe pentru toate câte credea că le știe fără ca de fapt să le știe.

Să aruncăm așadar pe tabla de joc a vieții provocarea gândirii pe cont propriu, chiar dacă ea apare în orizontul unui „mai adânc“ menit să o dezmință. De ce să nu acceptăm în fond că pierderea cea mai grea am suferi-o atunci când am fi complet deposezați de locul în care mai putem trăi cu iluzia că „ne-am luat în mână“?

Ce înseamnă „a gândi“?

Ce înseamnă a gândi?¹ Întrebarea asta nu e oare cât se poate de stupidă? Toată lumea va putea pretinde, pe bună dreptate, că gândește. Există vreun om pe lumea asta care nu gândește? Se pare că creierul fiecărui om generează cam 60 000 de gânduri pe zi. Până și un oligofren gândește, chiar dacă mai puțin, dar, de vreme ce efectuează operații mentale, gândește. Cum să-ți poți imagina o „ființă gânditoare“ – căci asta e cea mai răspândită definiție a omului – care nu gândește? Nu suntem noi, cu toții, „ființe raționale“? Oricine gândește, toată lumea gândește! Dar dacă

1. Sub titlul *Alexandru Dragomir și mirarea filozofiei*, această conferință a fost ținută la Brașov, la Universitatea Transilvania, în 10 iunie 2004, cu ocazia publicării primului volum postum, *Crase banalități metafizice* (Humanitas, 2004), din cele cinci volume ale „seriei Dragomir“, care a fost alcătuită pornindu-se de la caietele inedite ale acestuia, scoase la lumină după moartea autorului în 2002. Varianta inițială a conferinței a fost amplificată cu ocazia reluării ei în data de 9 decembrie 2015 la Universitatea din București, în cadrul „Conferințelor Fundației Humboldt“.

Cuprins

Prefață	9
---------------	---

CE ÎNSEAMNĂ „A GÂNDI“?

Patru feluri de a gândi	21
„A sta pe gânduri“. Gândire și <i>otium</i>	25
Două forme de conectare la nemurire	28
1. Faima ca pomenire perpetuă	29
2. Gândirea e capitalul nostru de nemurire.....	33
Gândirea și versantul interiorizării.....	40
O preocupare fără statut social	47
Cât timp se poate sta pe gânduri?	50
O altfel de gândire	65
A asuma până la capăt.....	65
Gândirea ca ajungere la surse și ca „tehnică a gândirii“	73
Mirarea în marginea umilului	76
Despre intimitatea spiritului și despre vileagul culturii	80

DESPRE A GÂNDI PE CONT PROPRIU

Pe urmele unei idei augustinieni	96
Ce este sinele noician?	103
Despre comerțul cu cei morți	105
„Gândul propriu“	112
Un personaj inclasabil	122
Ce este un reformator al omenirii?	131
Logos platonician și bun simț cartezian	143
Gândirea pe cont propriu, Individul și mulțimea . .	159

PORNIND DE LA O VORBĂ A LUI PASCAL.
 CE ÎNSEAMNĂ „DEREGLAREA OAMENILOR“?

Este gândirea reglată de la natură?	162
Cine reglează gândirea?	165
1. Momentul socratic. Găsirea adevărului prin confruntarea opiniilor false. Mintea purificată	165
2. Momentul aristotelic. Mecanismele formale ale gândirii. Mintea logică	170
3. Momentul cartezian. Regăsirea „stării de natură“ a gândirii. Mintea pură	176
Șase dereglări contemporane	185
1. Subminarea comandamentelor etice universale. Dereglarea în raport cu valorile morale. Relativismul. Dispariția „naturii umane“.	188
2. Subminarea tradiției. Dereglarea în raport cu timpul. Evacuarea trecutului	192

3. Subminarea ierarhiei și a elitelor. Dereglarea în raport cu valoarea individuală. Egalitarismul.	196
4. Subminarea relației dintre sexe. Dereglarea proprie feminismului. Sexismul	204
5. Subminarea cărții. Dereglarea în raport cu centralitatea cuvântului	208
6. Subminarea raportului cu tehnica. Dereglarea prin producerea de dispozitive cu efecte imprevizibile și necontrolabile	213
Concluzie	215
Epilog	221